

1980 VE 1990'LI YILLARDA “KİRPI” MİZAH DERGİSİNDE YAYIMLANMIŞ SİYASAL KONULU KARİKATÜRLER

Bayram Kamaloğlu HACIZADE*

Özet

Bu makalede Azerbaycan karikatüristlerinin uluslararası arenada siyasi olayları konu edinen satirik dergi Kirpi'deki siyasi karikatürler ele alınmıştır. Sovyet ideolojisinin ayrılmaz bir parçası olan dış politikasının tanıtımını amaçlayan siyasi karikatürler değerlendirilmiş ve bu alandaki karikatüristlerin çoğunun eserleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Azerbaycan, siyasi karikatür, siyasi olaylar, ressamalar, karikatüristler, satirik dergiler.

Abstract

The article is about Azerbaijani cartoonists' political cartoons describing political events taking place in the international arena, and published in “Kirpi” satirical magazine. Political cartoons aiming promotion of foreign policy of the country, being an integral part of Soviet ideological machine are discussed, and many works of our cartoonists in this field are analysed.

Key Words:

Azerbaijan, political cartoon, political events, painter, works, satirical magazine.

Ressamlığın diğer alanlarından farklı olarak, mizahın insanları etkilemek, onları siyasal açıdan aydınlatmak ve yönlendirmek olanakları daha büyüktür. Bu yüzden de karikatür türüne başvuran ressamalar espri, mizah, groteskin güc ve keskinliğini çok yönde kullanmakla uluslararası âlemde, günlük hayatta boy gösteren olumsuz durumlara duyarsız kalmama gibi önemli görevi üstleniyorlar. Bu yüzden de bu alanda çalışma yapan karikatürcü ressamalar özel hazırlık, bilgi, iç sansür ve kültür, bu bağlamda sorumluluk ve çabukluk gibi özelliklere sahip olmalılar. Çalışmalarında bütün bu taleplere uyan ressamlarımız karikatürün imkânlarını kullanarak, devlet ve devletçilik ilkeleri çerçevesinde ülke politikasının propagandasını yapan bir sürü eserler vermişler.

Kirpi mizah dergisinde yayımlanmış ve 20.yüzyılın 80'li yıllarının politik manzarasını yansıtan, ideolojik öneme sahip bu eserler ülkenin politik hayatı için de önem taşımaktaydı. 80'li yılların ilk yarısında Azerbaycan mizah ressamlığında uluslararası konularda yapılan siyasi karikatürler değeri ve ifade zenginliğiyle

* Prof. Dr., Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İncenanat Üniversitesi, azercatoon@gmail.com

seçiliyordu. Bütün dönemlerde olduğu gibi, bu yıllarda da ortaya çıkan politik karikatürler Sovyet devletinin ve komünist partisinin dış politikasını yansıtmaktaydı. Bu eserlerde kapitalist ülkelerde başını alıp giden kriz, enflasyon, işsizlik, hızla silahlanma, demokrasi perdesi altında askeri yönetime geçiş, bağımsızlık hareketlerinin boğulması, Batı'nın yaptığı işgalcilik politikası, Orta Doğu sorunu, çifte standartlar eleştirilir ve ifşa edildi. Bütün durumlarda işgalci rolünde ABD ve onun müttefikleri karikatürücü ressamın eserlerinin önemli kahramanlarıydı.

Bu dönemin ülke için politik ve ekonomik açıdan karışık ve çelişkili olmasına rağmen, toplumdaki politik süreçler – yenileşme, belirli derecede ılımlılık, netlik tüm alanlarda olduğu, resmin en mücadeleci ve atik dalı olan mizahi çizim alanında da gözleniyordu. Soğuk savaş fonunda güçlü silahlanma, sosyalist ve demokratik gelişme yolunda olan ülkelere karşı kapitalist ülkelerinin baskısının artması, askeri egemenlik amacıyla silahlı girişimler, işgal 1980'li yılların karışık politik manzarasını özetleyen yönleridir. Bu yıllar uluslararası konularda çok sayıda ilginç ve orijinal eserler ortaya koymaya çalışmışlar. Politik karikatürler sayesinde büyük başarılar imza atmış ressamlarımızdan G.İdrisov, V.Ternavski, A.Ansimov, E.Zeynelov, B.Danilenko, K.Kerimov, P.Serdar ve diğerleri *Kirpi* dergisinin sayfalarında güçlü politik keskinliğe sahip karikatürlere görünmüşlerdir (6).

Kirpi ressamlarından A.Askerov'un soğuk savaşın faturasının zaten bu politikayı yapan ülkeler için çıkacağını da kolay bir dille anlatan *Soğuk Savaş...* (1980, №5). V.Ternavski'nin kapital ve para gücüne uluslararası camiada savaş alevini körükleyen *Kışkırtıyor...* (1980, №5), V.Tatarinsev'in ABD tarihinde ilk kez askeri harcamalara 200 milyar dolardan fazla para ayırmasını eleştiren *Beyaz Saray Cömertliği* (1981, №4), insan severlik, adillik maskesi takılarak masum Livan halkını bombalayan, İsrail'le birlik olup bu ülkeyi dize getirmeye çalışan *Boşuna Uğraşı* (1983, №14), *Bombalara Dönüşen Gözyaşları* (1983, №19), M.Abramov'un NATO'nun askeri harcamalarını artırmasını, ABD'nin müttefiklerine baskısını ve şiddet kullanmasını kötüleyen *Sıkıp Suyunu Çıkarıyor* (1981, №8), T.Memmedov'un ABD'nin yeni silahlanma planlarını eleştiren *Sevecen Dadı* (1981, №12) gibi karikatürleri düşünce değeri, ifade çözümü ve politik keskinliğiyle farklıdır ve politik önemi büyüktür.

Kirpi'nin ünlü ressamlarından E.Zeynelov'un *Tehlikeli Kervanın Kervanbaşı* (1981, №17), adlı karikatürde ressam ABD askerlerinin eşlik ettiği silah cephane dolu deve kervanını Yakın Doğu ülkelerinin birinde, eski piramitlerin fonunda vermiştir. Deve kervanının önünde giden Arap kıyafeti giymiş burnu havalarda ABD temsilcisini kervanbaşı olarak gösteren ressam karikatürün konusuna uygun olarak, kahramanın özelliklerine çeşitli simgeler ve öğeler eklemiştir. Bu onun uzman karikatürücü gibi hep bir arayış içinde olduğunu onaylıyor ve tabii ki de fikrin seyirciye ulaştırılması açısından da çok gereklidir. Değişik versiyonlarda işlenmiş ABD bayrağının ayrı ayrı parçaları, deve heybelerinden uçları görünen silahlar vs. bu tür simgelerdendir. Profesyonelce çizilmiş bu karikatürde E.Zeynelov'un sinsi ABD politikacısı karakterini kötülük, savaş kışkırtıcısı, halklar, ülkeler arasında fesatçı sıfatıyla sunulması, doğal olarak ilk önce o dönem politik olaylarına sıradan Sovyet vatandaşının, aydınının görüşü olarak değerlendirilmelidir (3, s.79). [resim 1].

Aynı yüzyılda ressam ABD'nin Yakın Doğu ülkelerine yaptığı sözde yardımın gerçek yüzünü açıp göstermiş ve böylesine yardım sonucu bu ülke halklarının ABD'ye bağımlı duruma düşmesini benzetme ve abartmayla net anlatabilmiştir. Bu yardım sonuçlarını E.Abdullayev derginin 1984 yılında basılmış

Geçme Namert Köprüsünden Bırak Götürsün Sel Seni! adlı karikatüründen de görebiliriz. Bu karikatürde ressam ünlü atasözünü yerinde ve ustalıkla kullanmıştır. Latin Amerika'sı ülkelerindeki olaylara, yani ABD'nin bu ülkelere yardımına halkın yaklaşımını gündeme getiren ressam dergi okurlarına bu politikanın erkek fiyaskoya uğrayacağını çok kolay, anlaşılır dilde ulaştırmayı başarmıştır. Söz konusu karikatürlerde ressamlarımız değişik nesne ve giysi niteliklerine, bu bağlamda edebi kavramlara, atasözü ve deyimlere çok başvurulmuş, ünlü mitoloji kahramanlar kullanılarak büyük okur – seyirci kütlesinin dikkatini bu veya diğer ciddi politik olaya çekmesidir.

1970'li yıllardan *Kirpi* mizah dergisiyle işbirliğine başlamış politik karikatür sanatçıları sırasında verimli çalışmalarıyla seçilen A.Anisimov'un adı özellikle söylememiz gerekir. Ünlü karikatürcü ressamın eserleri konu güncelliği, özgü tarz ve anlatım kolaylığıyla seçilmekteydi. Politik karikatür alanında başarılar kazanmış, imzasıyla dergi okurlarına, bu bağlamda da ülkede çok iyi bilinen ressamın eserleri zengin ide içeriğine sahip olma yanında okur – seyirci kitlesi için net ve anlaşılırdı. A.Anisimov kendi eserlerinde mizahi karakterlerin çelişkili durumlarını çok büyük bir başarıyla çizebilmiştir. Karikatürlerinde sarkasımın doruğunu beklenmedik bir açıdan sunan ressamın yaptığı her bir detay, her bir çizgi düşüncenin ulaştırılmasına, gizli anlamın tam açılmasına hizmet vermektedir.

Kirpi mizah dergisinde 1982 yılında yayımlanmış *Beyaz Sarayın Sevimli Misafiri* adlı karikatüründe A.Anisimov Savaş Tanrısı Marsı Beyaz Saray sahibinin sabırsızlanarak beklediği misafir olarak çizmiştir. Bu misafiri karşılayan ABD resmisi onun karşısında eğilmiş şekilde gösterilmiştir. Resme dikkatle bakarsak ev sahibinin böylesine işgüzarlığının boşuna olmadığı anlaşılır. Sevimli misafir Beyaz Saraya boş elle gelmemiş, hediye olarak Amerikalılara atom bombası getirmiştir. Savaş Allah'ı Mars'ın Beyaz Saraya getirdiği yeni hediyesini ressam çok orijinal şekilde – misafirin sakal ve bıyığı gibi çizmiştir [resim 2].

Ressamların sundukları her bir karakterin özelliklerini, giysisini, kullandıkları en ufak detayları da net çizdiklerini, eserlerinde simge ve logolara büyük yer verdiklerini de belirtmek gerekir. Bu yüzden de karikatürler ressamlarımızın çoğu zaman ufak bir detaya büyük anlam vermediği başarıları boşuna değildir. Gazeteci ressamlarımız *Kirpi* tribününü aktif şekilde kullanmakla tüm yaşamları boyunca ülkenin sosyal politik hayatını kendi resimlerine yansıtmış, birbirinden ilginç ve orijinal eserler ortaya koymuşlar.

Karikatür ve Mizahi Çizimin Diğer Türleri: Değişik Zamanlarda Ve Mekânlarda kitabında belirtildiği gibi, "Karikatür güzel sanatların öylesine bir türüdür ki o ancak kendi dönemi ve ortaya çıktığı yer için günceldir. Kendi dönemi için çizilmiş, net bir olayı yansıtan karikatür kısa bir süre sonra keskinliğini ve güncelliğini kaybediyor" (5, s.8).

Tartışmaya neden olan bu fikre belki de katılabiliriz. Fakat birkaç yüzyıl önce çizilmiş karikatürler arasında bugün de güncelliğini, çağdaşlığını koruyan yeterince kadar resimlerin olduğunu da itiraf etmemiz gerekir. En azından her dönemin belirli bir olayını eleştiren, gerçek hayattan alınmış orijinal resimler derlese, dünya tarihinin resimli kronolojisini ortaya çıkardı. Çünkü bu resimleri sırasıyla dizerssek dünya tarihine karikatürcülerin gözüyle gezi yapar, değişik zaman ve mekânlardaki olayların canlı tanığına çevrilmiş bulunuruz. Belki de işte o zaman karikatürün önemini, gerekliliğini ve gücünü tam şekilde anlarız. Bu anlamda Sovyet döneminde yapılmış her türlü karikatür bizim tarihimizin, halkımızın o yıllara karşılaştığı sorunların tasviri, günlük yaşantımızın, hayatımızın aynasıdır dersek, yanılmayız.

Bu alanda durmadan çalışan, verimli çalışmalarıyla seçilen *Kirpi* ressamaları 1980’li yıllarda karikatür alanında başarılı adımlar atmışlar. Kendi imzalarıyla Azerbaycan okurunun iyi bildiği ressamlarımızın çizdikleri karikatürler büyük estetik değere sahip olduğu için çok ilgi çekmektedir. Grotesk ve acı sarkasimla çalışılmış, ileri görüşle düşünülmüş ve profesyonelce çizilmiş o karikatürlerin çoğu bugün de önemini ve güncelliğini kaybetmemiştir.

Politik karikatür sanatçılarından V.Tatarinsevi’in uluslararası toplumu Sovyet tehlikesiyle korkutan ABD propaganda makinesinin deşifresiyle ilgili *Gurluyorlar* (1980, №5), ABD’nin yaptığı ikiyüzlü politikayı eleştiren *Barış Giysisi Arkasında* (1983, №2), *Taş Çengelde* (1984, №4), ressamın *Savaşa Hayır!* sloganıyla çizdiği *Yeni Yulunuz Kutlu Olsun!* (1988, №24), G.İdrisov’un ABD’de insan haklarının çiğnenmesini gündeme getiren *Hadi, Şimdi de Yurtdışında İnsan Haklarının Çiğnenmesinden Konuşalım!* (1980, №16), P.Serdar’ın okurların dikkatini Batı ülkelerindeki ekonomik krize, enflasyona, işsizlik ve suçun baş alıp gitmesine çeken *Kapital Dünyasının Eşiğinde* (1980, №5), V.Ternavski’nin Yakın Doğu’daki olaylara ışık tutan, ABD’nin işgal politikasını ifşa eden, masum halkın katledilmesini, şehirlerin bombalanmasını gündeme getiren *Başsız Katil* (1986) gibi karikatürleri değeri, anlatım tarzı ve değindikleri sorunların çeşitliliği açısından dikkat çekmektedir (resim 3).

“Karikatürlerde insan ve nesnelerin her türlü abartma ve değişimi sübjektif şekilde yapılamaz. Her türlü abartma objektif mizahi anlama sahip olmalı, çok ciddi kurallar çerçevesinde düzenlenmelidir” (4, s.15). Kendi eserlerinde işte bu ilkelerden yola çıkan ressamlarımızın dergi okurlarına sundukları eserlerde grotesk ve abartma, şişirtilmiş şekil ve tutumlar çok ciddi şekilde kısıtlandırılıyor, estetik normlara dikkat ediliyor, ölçülerin bozulmaması için belirli çerçeveye dikkat ediliyordu. 80’li yılların politik karikatürlerine göz atınca onların sarkasim ülkelerine dayandığını görebiliriz. Benzeri kıyaslama seçenekleri, şartı şekillerin beklenmedik birleşmeleri, tam yerinde kullanılan detaylar, cesur çizgiler vs. bu karikatürlerin önemli özellikleridir.

Sovyet ideoloji makinesinin ayrılmaz parçası olan basın, bu bağlamda mizah basını ilk önce propaganda ve tanıtım aracıydı. Bu anlamda *Kirpi* dergisinin sayfalarında yayınlanan politik karikatürler çoğu zaman propaganda niteliklidir, özel politik sosyal önem taşımaktadır. Derginin her sayısında propaganda özellikli ve siyasal resimler derginin her sayısında rastlanıyordu. Bu türden resimlerde politik karikatür ve propaganda sloganı arasındaki sınır siliniyor denilebilir.

Sovyet propaganda makinesinin önemli parçalarından birisi olarak özel ideoloji anlam taşıyan politik karikatürler ve propaganda resimleri vatandaşların sağlam eğitilmesi ve sosyal düşünce şekillenmesi açısından önem taşıyordu. Ressamlarımızın dergi için çizdikleri propaganda ve teşvik özellikli resim ve karikatürlere genelde işçileri yeni zaferlere sesleyen sloganlar eşlik ederdi. Bu anlamda büyük tirajla basılan *Kirpi* dergisinde yayınlanmış resimlerin devlet düzeyinde ve merkezden düzenlenmesi anlaşılırdır. Tüm bunlar Sovyet basınında yayınlanan politik karikatürlerin, propaganda ve teşvik özellikli resimlerin ne denli gerekli, önemli olduğunu bir daha kanıtlamaktadır.

Bugün tam eminlikle ressam gazetecilerimizin 1980’li yıllarda yayınlanmış, politik anlam taşıyan propaganda ve teşvik özellikli resimleri arasında V.Ternavski’nin 9 Mayıs Zafer Günüyle ilgili *Düşmana Karşı Hep Acımasız Olduk* (1980, №9), V.Tatarinsev’in *Tarihin Görsel Dersini Unutmayınız* (1981, №12) gibi karikatürlerde vatandaşların hayatı güvenliğini koruyan Sovyet askerinin yenilmezliği, kendi halkına ve akidesine aşıklığı, Sovyet devletinin kudret ve gücünün propagandası yapılıyordu.

Bu sanat türünün önemi ve değeri hakkında düşüncelerin devamı olarak politik karikatürlerin başarısı ressamın çizimle metin tüm anlamlarında dikkat çekici birlik kurmasına bağlıdır. Tarihin değişik gelişim dönemlerinde değişik konulu posterler toplumdaki olayları yansıtan bu sanat türünün her zaman çağdaş ve güncel olduğunun kanıtıdır. Ressamlarımızın eserlerinde ülkedeki sosyal politik, tarihi ve önemli olayları yansıtması bunun net örneğidir.

Konuyla ilgili A.Anisimov'un SSCB'nin 60.yılına yaptığı poster özellikli karikatürü de ifade tarzındaki koşul, tertibatındaki netlik, renk seçimindeki kesinlik açısından başarılı ve akıllarda kalacak bir eserdir. Resimde barış ve halklar arasındaki dostluğun garantisi olarak tanıtılan kocaman Sovyet gemisi çizilmiştir. Açık sularda yüzen Sovyet gemisi ülkenin, yani barışın hudutlarını güvenle koruyan kötülüklerin, savaş yanlılarının karşısında siper olarak onların çirkin işlerini önlüyor. Gemi Sovyetler Birliğinin ve 15 Sovyet cumhuriyetinin devlet bayraklarıyla süslenilmiştir. Politik karikatür, bu bağlamda poster gibi de değerlendirile bilinen bu eserde çeşitli halkların dostluğunun zaferine engel olmaya çalışan, barış istemeyen, savaşa kışkırtan kötü güçleri resmin sağ aşağı kısmında çizilmiştir. Batı devletlerinin temsilcileri olan askerleri, işgalcileri ressam siyah-gri renklerin yardımıyla eserin genel – koyu kırmızı renginden ayırmış, aşağılık ve zayıf görüntülü çizmiştir. Ressam olumlu ve olumsuz kahramanlar arasındaki farkı renkler aracılığıyla göstermekle ana fikri okurlara daha kolay ulaştırmayı başarmıştır. Karikatüre alt yazı da yazılmıştır: - "Bay, altmış yıldır ki bu gemi yolumuzu kesiyor". *Kirpi*'nin 1982 yılındaki sayında yayınlanmış bu politik karikatürde belirtildiği gibi yazar okur – seyircinin dikkatini uluslararası düzeyde görülen politik olaylara yönelterek SSCB'yi dünyada barışın garantisi gibi sunmayı başarmıştır.

Kirpi dergisiyle uzun yıllar işbirliği yapmış, karikatür alanında söz sahibi olan sanat adamları yanında, bu alana daha yeni başlayan ressamlar, bu bağlamda dünyada ve ülkedeki olaylara duyarsız kalamayan aydınlar, gençler, sıradan vatandaşlar da az değildi. Dünyada görülen tehlikeli politik süreçlere, işgale, silahlanmaya karşı vatandaş yaklaşımını sergileyen ressamlarımız, aydınlarımız o yıllarda oldukça enteresan ve orijinal eserler ortaya koymuşlar. Derginin 1980'li yıllara ait sayılarında yeni imzalara, genç ressamların ilk resimlerine rastlayabiliriz. K.Kerimov'un *Darbe, NATO Kaderi, Sovyet Tehlikesi* (1981), A.Veliyev'in *Amerikan Makası* (1982), N.Seyitbeyli'nin *Amerika Silahı* (1983), İ.Ferzeliyev'in *Başkasının Süngüsü Üzerinde Duran Diktatör* (1984), Militarizm Ülkesi (1985), B.Danilenko'nun *Satranç* (1985), S.Nesirov'un *Beyaz Saray Cadısı Evrende* (1985), N.Elekberov'un *Sözde Başka, İşte Başka...* (1985) ve diğer karikatürler ressamlarımızın bu alanda ilk adımları olsa da, bu resimler mizahi keskinliği, anlatım şekliyle seçilmektedir (1, s.72).

1980'li yıllarda Azerbaycan politik karikatürde soğuk savaş kışkırtıcılarının, dünya halklarını gerginlikte tutan, bağımsızlık için çabalayan ülkelerin özgürlük mücadelesini bastıran kuvvetlerin ifşası, silahlanma, işgal ve diğer bu türden konular yer almaktadır. Yukarıda adı geçen ressam – gazetecilerimiz vatandaşlık, devletçilik ve çağdaşlık ülkelerinden yola çıkarak bu yıllar içinde birbirinden ilginç yüzlerce eser ortaya koymuşlar. Siyasi öngörmeyle çalışılmış, konu açısından ilginç, şekilce anlamlı, profesyonel ressam üslubuyla seçilen bu karikatürlerin her biri net anlatım tarzına, büyük anlam yüküne sahip, tarafsız mizahi düşünce taşıyıcısıdır.

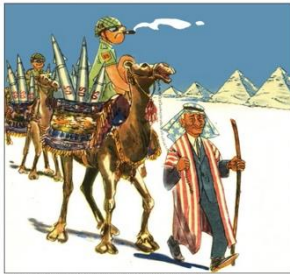
1980 – 1990'lı yılların politik karikatürlerinin açıklanmasına son olarak ressamlarımızın o dönem için yaptıkları değerli eserlerin dönemin politik manzarasını, ülkenin politik ve sosyal hayatını dolgun şekilde yansıttığını

ekleyebiliriz. Ressam – gazetecilerin sürekli gözlemlerinin, gergin arayışlarının sonucu olan, grotesk ve acı sarkasimla çalışılmış bu karikatürler rengârenkleri, konu netliği, açık mizah diliyle seçilmektedir. Profesyonel ressam çalışmaları okurlar ve seyirciler tarafından değerlendiriliyor. O yıllarda ressamlarımız *Kirpi* mizah dergisinde, bu bağlamda da diğer günlük basın organları sayfalarında eserleriyle görünüyor, uluslararası karikatür yarışmalarında, sergilerde ülkemizi temsil ediyorlardı. 1983 yılının haziran ayında Moskova’da düzenlenen 4.Uluslararası Mizah Barış Uğruna Mücadelede sergisi bunu bir daha kanıtlamaktadır. SSCB Barış Kurumu, Ressamlık Akademisi, SSCB ressamlar ve gazeteciler birliklerinin düzenledikleri bu sergide dünyanın 30 ülkesinden 400 ressamın eseri sergilenmiştir. Azerbaycan’ın karikatürcü ressamlarından V.Tatarinsev serginin diplomasını, İ.Necfegulu, V.Ternavski, Y.Asadov ve M.İsmailov sergi madalyalarını almışlar (2, s.5).

Çağdaş dünyada görülen çatışmalar, silahlanma, bağımsız ülkelerin iç işlerine karışma, başkalarının topraklarının işgali, çifte standartlar vs. politik olaylar ve haksızlıklar fonunda ressamlarımızın 1980 – 1991’li yıllarda akıllıca düşünülmüş ve profesyonelce çalışılmış karikatürlerin çoğu bugün de önem ve güncelliğini kaybetmemiştir. *Kirpi* mizah dergisinin sayfalarında keskin eserleriyle sürekli görünen, zengin kültüre sahip ve entelliğiyle seçilen ünlü karikatür sanatçılarımızın ortaya koydukları eserleri araştırıp inceledikten sonra daha çok kuşakların sanatına âşık bu ünlü sanat adamlarının, bu büyük insanların sanatından yararlanacaklarını, öğreneceklerini tam eminlikle söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Hacizade B. Kirpinin ressamları (1980-1991’li yıllar). 3. cilt.
Bakü: “Seda” yayınevi, 2016, 400s.
“Kirpi” mizah dergisi.
Bakü: “Komünist” Yayınevi, 1983, № 12.
Necfeyov M. Azerbaycan karikaturaçı ressamları.
Bakü: “Işık” Yayınevi, 1972, 94s.
Ефимов Б. “О карикатуре и карикатуристах”.
Moskova: “Просвещение” Yayınevi, 1976, 200s.
Parton J.“Caricature and other comicart”.
New York: “Harper and Brothers” Yayınevi, 1877, 340s.
www.azercartoon.com

Resim.1. Tehlikeli Kervanın Kervanbaşı. Ə.Zeynelov (“Kirpi”1981, № 17).

Resim.2. Beyaz Sarayın Sevimli Misafiri. A.Anisimov (“Kirpi”, 1982).

Resim.3. Barış Giysisi Arkasında. V.Tatarinsev (“Kirpi”1983, №2).